

NÉMETH LÁSZLÓ DEDIKÁL,
MELLETTÉ CZINE MIHÁLY

CZINE MIHÁLY

Németh

László

eklézsiájában

Irodalmunknak, művészetünknek minden korban voltak óriásai, de talán soha annyian, mint századunkban. Az én nemzedékem ugyan már nem láthatta Adyt, de gyermekkorában még láthatta Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, Bartók Bélát, Kosztolányi Dezsőt, József Attilát, ifjú éveiben találkozhatott Kodály Zoltánnal, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Tamási Áronnal, Szabó Pállal, Veres Péterrel, Lukács Györggyel, Déry Tiborral, ha a szomszédságba átmentünk, Kós Károllyal és Fábry Zoltánnal is. Próbált, teremtő, igaz emberekkel. Úgy érezhettük volna magunkat, mint a bibliai pásztorok, akik az akól ajtajában az istennel találkoztak. Éreztük is. Magam az élet legnagyobb ajándékának tudom, hogy az ő korukban is élhettem. Ha későn is, ha rövid ideig is, több nagy alkotó lábánál ülhettem. Nézhettem a szemükbe. Hallhattam élő szavukat. Öröm kézfogásuk melegét, amíg csak élek.

Kit ismerhetünk meg, s mikor, véletlenül is múlik. Ha vásárhelyi diák vagyok, vagy debreceni legalább, az idők kezdetétől reá tekinthettem volna, Szatmárból indulva, a nagy csillagok közül véle a legkésőbbben találkozhattam. A falumbeli parasztemberek, akik Veres Pétert, Darvas Józsefet, Erdei Ferencet pártfogóként, szinte személyes ismerősként emlegették, róla nem tudtak. Nem is tudhattak, ő már nem vett, nem vehetett cselekvő részt a felszabadulás utáni esztendőök népi küzdelmeiben.

A gondolataival azonban viszonylag mégis korán kezdtem ismerkedni. A magyartanárom, Sárdi Béla, széles érdeklődésű, lelkes fiatalember volt, akkoriban végzett a szegedi egyetemen, Németh László volt az ideálja, s amennyire tehetett, közvetítette is a Németh László-i gondolatokat. Gondosan adagolt mondataiból a nagy író s nagy ember képe kezdett összeállni: olyanféle óriás lehet — gondoltam —, mint Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond, etikájában talán még náluk is nagyobb.

De könyvét még nem láttam. Műveivel majd az Eötvös Kollégiumban találkoztam; elsőéves bölcsészként kezdtem először a tanulmányköteteit lapozgatni. Akkor még ott volt a polcokon a *Készülődés*, a *Minőség forradalma*, a *Kisebbségben* minden kötete, s gyakorta beszéltek róla a felsőéves tanár urak is. Akkor jelent meg,

néma évek után, az *Iszony* — négy-öt, ebédre váró filosz hónalja alatt is láttam egyidőben —, s a kollégiumi bálók közeledtén meg akörül is sűrűsödtek a kérdések: ott lesznek-e hát a Németh lányok? Akik közül a nagyobbak épp abban az időben kerültek a legszebb leánykorba, s a bölcsészkar felé tájékoztak.

A bálról, táncolni sem tudván, távol maradtam, így Németh László leányait sem láthattam; a muzsika felhallatszó foszlányai mellett a soron következő Németh László-könyvet eldugottabb sarkában.

Most már nemcsak olvasói kíváncsiságból; azt is szerettem volna tudni, mi hát az igaz Németh László körül? A kollégiumi vezető tanárom, Király István, bár vitázva ideológiájával, de mindig szeretettel beszélt róla, már 1946-os tanulmányában hitet tett a szépiró Németh László nagysága mellett, a Németh László-ellenes sajtó- és rádiótámadás idején. S most is, 1948-ban, Németh László új Berzsenyi-arcképét különösen méltányolja, Némethet az új magyar irodalom „egyik legjelentősebb, legnyugtalanabb alkotójának” tartja. Benne élt a remény, mint akkor az *Iszony* méltató Sötér Istvánban és Sarkadi Imrében is, s az új szerződést adó Illés Endrében: ha három évi kesedelemmel is, de hátha sikerül bevonni Németh Lászlót az útját kereső új irodalomba. — Bár Németh Lászlónak az egyetemi tantervben nem szerepelt a munkássága, egyetlen művét sem javasolták, sem az órákon, sem a szemináriumokon olvasásra, de alig-alig volt alkalom, hogy az előadók ne említették volna. Többen, s többnyire úgy, hogy ebben s ebben a kérdésben sincs igaza Németh Lászlónak. Egy időben még nyersebben: voltak, akik tételként hitték s közvetítették még az ostoba kijelentéseket is: Németh László kútmérgező, ellensége a népi demokráciának; nagyobb ellenségnek, mint írónak.

Az ellentétes tételek között a Németh László-művek ismeretében lehetett csak lelkiismeretesen eligazodni. Akik olvastuk: Németh László írói és emberi nagyságára adtuk a szavazatunkat. Magam minden fenntartás, minden *de* nélkül; s vallottam, sőt csodáltam gondolkodói nagyságát is. De azért a Németh László ellen úton-útfélen hangoztatott vádak bennem sem maradtak egészen visszhangtalanul, első tanulmányomban, amelyet már Németh László ígézetébe eseten írtam, ha vonakodva is, de a lektorok tanácsára mégis belevettem egy bíráló mondatot: „...nem látta — 1942-ben! — a nemzeti függetlenség és társadalmi felszabadulás összefüggését, szükségességét — és nem látta, hogy a magyar szabadság sem 1848-ban, sem 1942-ben nem választható el más népek haladó mozgalmaitól.”

Sokáig pironkodtam, ha eszembe jutott ez a mondat; hogy nem esett ki a toll a kezemből. Nem vigasztal, hogy egyetemistaként, szemináriumai dolgozatként írtam, még 1951 végén. Az sem, hogy Németh Lászlónak talán sohasem került a kezébe.

Magam mentségére csak annyit tehettem, hogy minden lehetséges alkalommal igyekeztem igazítani az elrontott mondaton. Nem volt rá sok alkalom, legalábbis nyilvánosan nem. Vele sem sikerült találkozni. A 48-as év reményei, hogy Németh László elfoglalhatja helyét az új irodalomban is, szétfoszlottak. Az *Iszony* egyelőre közzjáték maradt, Németh László a fordítás „gályapadjához” kényszerült. Vásárhelyről ugyan már Pestre költözött, de még messzről sem sikerült látnom éveikig. Valami kicsi azonban mégis törlesztetett bűnömből: a Csillag után az Új Hang közölte az irodalomba lassan mégis visszahívt-visszaengedett Németh László egyik írását, a Galilei együtteséhez szóló levelét. Abban a sorban, amelyben Tamási Áron önvallo-mását és Szabó Lőrinc *Huszonhatodik* évének szonettjeit közölte az Új Hang. De ez már 1956-ban volt. Az 1953-ban, Sztálin halálának a hetében írt darabot 1956. október 20-án mutatták be. A harmadik előadás szünetében az utcai harcok hírért vitték a színházba a nézők.

Így a remény, hogy az Új Hang fiatal írói Németh László közelébe kerülhetnek, megint távolabb esett, pedig meglett volna most is a lehetőség. A tehetségek firt-szerű jelentkezésére Németh László idejében felfigyelt, az Új Hangban bontakozókat, Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István, Csoóri Sándor, Sánta Ferenc hadát ő is a század harmadik nagy nemzedékének vélte. Segíteni is akarta szerveződésüket. Könyvet szándékozott adni a kezükbe s rajtuk keresztül az egész ifjúságnak; átadni

tapasztalatait, elképzeléseit. A *Megmentett gondolatok* mellett a regény, a vers, a dráma és a műfordítás kérdéseiről szóló tanulmányok lettek volna ebben a könyvben, s bevezetőül a *Magyar műhely*. Magyar műhely, abban az értelemben — Németh Lászlót idézzük —, „... ahogy a XVII. századnak volt egy francia, a XVIII. századnak egy angol, majd német, a XIX. századnak egy orosz műhelye, amelyben a nemzeti feladatok az egyetemes algebra szerint az egész világ használatára oldódnak meg.”

A *Magyar műhely* tanulmányai annak a „lelkesítő égaljváltozósnak” voltak a gyümölcsei, amely a XX. kongresszus után következett a magyar szellemi életben. A kötet írásai 1956 őszén már együtt voltak, s ha akkor megjelennek, talán csakugyan igazabb mederbe segítették volna az irodalomban levő nemesebb törekvéseket. A címadó tanulmány megjelent ugyan a vihar elvonulása után induló Kortársban, de hamarosan zárójelbe is tétetett. A népi írókról szóló állásfoglalás után egy időre Németh László sokak szemében megint fő ellenségnek számított, s a Magyar műhely gondolatára hangolódo fiatalok is a nacionalistaság és narodnyikság gyanújába kerültek. S ezt a helyzetet Németh László *Utazása* is csak nehezen, s csak részben oldotta fel; egy időre a fiatalok egy részét vele szemben még némileg gyanakodóvá is tette. Volt fiatal író, aki adott pillanatban vonakodott elfogadni Németh László feléje nyújtott kezét.

De a kézfogás — a harmadik nemzedék és Németh László találkozása — lehetősége megint közelinek tetszett. A hatvanas évek legelején Németh László reménykedése megint a közdolgok, a cselekvés felé vitte. Derengést érzékelt a láthatáron, s a közműveltség s a szellemi dolgok iránti érdeklődés fokozódása újra előhívta álmait. Úgy vélte, ha a gondolkodó emberfők száma megtízszereződik, az a nemzet öntudatában s vezetésében is érvényesülni fog. Egy „szocialista XVIII. század” tűnt fel előtte, egy művelődésbeli aranykor, a szép, egyenletes pallérozódás lehetősége a világban. Úgy vélte, a magyarságnak művelődés tekintetében különösen jó lehetőségei vannak; ki lehet alakítani a világnak is többet mondó nemzeti jelleget.

Ezt a lehetőséget szerette volna realizálni. Ezért vállalkozott, nem a művelődéspolitikai bírálatára — amire kultúrpolitikus ismerőse eredetileg kérte —, hanem a művelődés feladatának, lehetőségeinek a felmutatására. Láttá a közművelődés előtt álló nagy dilemmát: vagy teret kap benne az emberek tevékenysége, vagy stagnál, csömörré erjed, esetleg hobbik hajszolásába fut. Szerette volna hát megelőzni, nehogy „a pangó műveltség a nyugati irodalom erjesztőivel beoltva cinizmussá ecetesedjék, s az anyagi javak terjedő hajszolása, az autószerzés, gépek, utazások láza az érdeklődést egészen maga fele terelje”. „A szellemi éhségnek, s azt ellátó rétegnek” akart programot adni. Zsebében a miniszteri engedéllyel, már egy új országjárás ügyében levelezett, egyetemeket, iskolákat, művelődési otthonokat akart felkeresni, előhívni a „magyar művelődés lappangó és előszólítható harcosait”. Egy ideig talán még észre se igen vette, hogy más erők épp annak a leváltására törekednek egyre határozottabban, amit ő fölemelni akart. Csak mikor levelét a Kortárs szerkesztősége a legnagyobb jószándékával sem közölhette, mikor az írása megtárgyalására összehívott kollégiumi megbeszélést végleg elhalasztották, látta be makacs jóhiszeműsége, hogy a „közéleti obsitot” ő már végleg megkapta; a politika csinálásából végleg kiszorult; az ő elképzelései ezen a területen csak mint ötletek jöhetnek számba. Felmentve érezte hát magát a közvetlen szolgálattól; a szépirodalomba visszahúzódva, irgalomra beérő szívvel írta utolsó regényét. A regény, az *Irgalom* (1965) gyönyörű is lett — „a négy nőszobor közül — írta maga is elégedetten — Medici-kápolnám leghajnalibb alakja” —, a közéletből azonban ismét — most már véglegesen — kimaradt. Elmaradt az új nemzedékkel való széles körű találkozása is. Immár harmadszor. S ugyancsak véglegesen.

Közelébe kerülni már csak személyenként lehetett.

Így láthattam először magam is, de már valamivel korábban, nem sokkal a szovjetunióbeli útja után. Akkoriban az Irodalomtörténeti Intézetben dolgoztam, napjaim jó részét is ott töltöttem, a könyvtárban. S egyszer csak jön Varga Jóska, a

kedves, régi barát: gyorsan gyere, itt van Németh László. Hihetetlenül hangzott, de igaz volt, mégpedig úgy, ahogy Jóska mondta: könyvekért jött s őt meglátogatni. Jóska is az intézetben dolgozott, akkortájt írta az Ady-monográfiáját, ő küldözgette bőröndben Németh Lászlónak Sajkódra a kért könyveket az Eötvös Könyvtárból (az Akadémiai Könyvtárból meg Vekerdi László és Vitályos László), s Németh Lászlóban volt szív, hogy Pesten járva fiatal barátját kézfogással is köszöntse.

Nyár volt, forró nyár, 1960 júniusa, s már vakációdidő, de ahányan csak voltunk az intézetben, mind összegyülekeztünk Németh László látására. Még akkor fiatalos volt, mint a vásárhelyi tanár korában készült fotókon, s ahogy a szobrász Borsos Miklós is leírja: „Hatalmas koponyája szép nagy homlokkal uralkodott a feltűnő, leányosan finom arcon, melyből meleg tekintet, sugárzó értelem áradt, de az előreálló áll konok energiákat árult el.” Rövid időt töltött csak a könyvtárban, de mi elkísértük valamennyien a Gellért Szállóig. A Bolyaiakról beszélt — akkortájt írt róluk drámát —, de hogy miket mondott, akárhogy is próbálom, nem tudom felidézni. Én csak ámultam: hogy lehet ennyire szelíd. Írásai után másnak képzeltem el, lobogónak, szigorúnak, s olyan csendesen, a szavakat szinte tagolva beszélt, mint egy jószágos öreg tiszteletes. Még az öltözete is olyan egyszerű volt. S mégis fényes sugárzásban éreztük magunkat, mintha egy nagy csillag közelébe kerültünk volna. Illyés Gyulával s Veres Péterrel találkozáva éreztem valami hasonlót, s mikor egyszer, véletlenül, még diákkoromban Kodály Zoltán háta mögötti sorban hallgathattuk a *Psalmus* egékbe csapkodását.

Aztán megint semmi; csak Jóska beszámolóiból hallhattam Németh Lászlóról: megint küldött könyvet, megint jött Németh László, találkozott is vele, sőt üzent is Laci bácsi: látogassam meg én is. Örültem, de az üzenetben nemigen hittem: Jóska aranyszívű barát, mindenkinek jót akar, cseresznyét hoz még a gyerekeknek is nagy tállal, minden tavasszal a Gugger-hegyről, a házigazdája kertjéből. Így hát, bármenynyire is vágytam volna látni Németh Lászlót, nem jelentkeztem. Nem akartam növelni a hivatlan vendégek áradatát.

A Móricz-könyvem egyik első példányát azonban Sajkódra címeztem. Válaszolt is hamarosan, egyetértőn, biztatón. Rádióbeli könyvismertetésemre is felfigyelt. Akkoriban épp Alekszej Tolsztoj *Első Péter*éről beszéltem, a fordítás — Németh László fordította — teljesértékűségét is jelezve. A *Sajkódi estéket* küldte nyugtázással: „... szép Első Péter előadásának egyik hallgatója”. Ez volt az első könyv, amit tőle kaptam, aztán minden megjelenő művét elküldte, mindig dedikálva. Még nem tartoztam ugyan a közelébe, de már belekerülhettem a névtárába.

Az örömöm nagy volt, most is zsbongást érzek, ha visszagondolok. Levélben nem tudtam megköszönni — nem találtam illendő szavakat —, de attól kezdve magamon éreztem én is, mint annyian mások, a tekintetét, s igyekeztem úgy dolgozni, mintha neki is elszámolással tartoznék. Mihelyt lehetőségem nyílt, az Eötvös Kollégiumban és az egyetemen, műveit azonnal beiktattam a szemináriumok munkatervébe.

A kollégistáknál könnyebb volt megvalósítani a szándékot; nagyjából rokon tájakról jöttek, s a föltámasztani kívánt régi kollégiumi szellem a minden irányú nyitottságot sugallta; — a vegyesebb egyetemi szemináriumokon azonban gond is akadt. A marxista kritika első vonala ugyan már megbékélt Németh Lászlóval, de oly sokáig kiabáltak, oly sok oldalról Németh Lászlóra tücsköt-bogarat, hogy eleinte akadtak, akik vonakodtak Németh László-témát vállalni, vagy ha vállalták, a családban való beszélgetés után vissza kívánták volna adni. Az igazsághoz tartozik, hogy a vonakodók hamarosan még esküdtek is Németh Lászlóra, mihelyt megismerkedtek műveivel, híveivé lettek. A Németh László-témákért hamarosan versengve jelentkeztek, egy-egy szemináriumra más csoportból is sokan eljöttek. Az egyik *Izony*-szemináriumon harmincöten írták fel a nevüket a jelenléti papírra. Akik fölkeresték Németh Lászlót Sajkódon, vagy a könyvheti dedikálásokon, erről is szót ejtettek. Némelyek írásait is elküldték. Németh László nagy gonddal válaszolt azokra is.

Vonatkozó észrevételeit nekem is elmondta, olykor meg is írta, ráébredtve, hogy milyen kincs van az ifjúsággal foglalkozók kezére bízva.

De ez már később volt, mikor a legígéretesebb diákokat magam is el-elküldtem hozzá, hadd érezze, mennyien és mennyire szeretik. A kollégiumi látogatása után még jó ideig csak alkalmilag, véletlenül találkozhattam vele magam is, színházban, hangversenyen, kiállító termekben, s — a temetőben. A temetőbeli találkozás nevezetes is maradt. Ismerős temetéséről jöttünk, barátok — Béládi Miklós, Bodnár Gyurka és Kiss Feri —, Németh László meg az édesanyja sírját ment meglátogatni a Farkasréti temetőbe. Fáradt volt, összetörtnek látszott, mondta: szerencse, hogy egyszerre fogyott el az út és az erő. Már nem író, mondta keserýesen, csak lézeng. Azért jött fel Sajkódról, mert sokszor szédült, nem akarta, hogy gondot okozzon a szomszédoknak. Nem ír ő már. Azzal vigasztalja magát: ő tanár, aki szétosztja az életét. 1965 októberében jártunk akkor.

Azóta tudjuk a naplójából, hogy abban az időben még keserűbb érzései is voltak. 1965 májusában már a vakságára készülődött; elvégezte, bekötött szemmel az első sétagyakorlatokat. Nem vigasztalta a Herder-díj, a nemzetközi elismerés, a befejezett *Irgalom* sem. Rettegett, hogy a Templom mégsem lesz betetőzve...

S akkor jutott barátainak eszébe, hogy meg kell ünnepelni írói munkássága negyvenedik évfordulóját. Negyven éve már — 1925. december 15-én —, hogy első novellája, a *Horváthné meghal* megjelent a Nyugatban; majd háromszáz novella közül választotta ki első díjra Osvát Ernő és Kosztolányi Dezső.

Nekem Illés Jenő szólt az ünneplés tervéről, az egykori kollégistatárs, a Németh László-dramák körül kezdettől buzgólkodó kritikus. Szilason lesz — mondta kecsegtően —, nagy színészek fognak az esten föllépni, s ez is, az is — csupa közéleti főemberek — ott lesz, a téesz kocsjai értünk jönnek, ott aludhatunk, másnap reggel visszahoznak bennünket.

Nem kellett nekem kétszer sem mondani; indultam volna akár azonnal, akár gyalog is. Németh Lászlóról beszélni választott falujában, jubileumon, Németh László jelenlétében — az irodalom munkása — ahogy egyik barátom enyhe iróniával mondta: vándorprédikátóra — szebbet már nem is álmodhat.

Végre eljött a nap, mehettünk Szilasra. Nem szülőföldje ugyan Németh Lászlónak, ő maga Nagybányán, Szatmárban született, de majd olyan tájékozódási pont és írói élményforrás az életében, mint a szatmári Tiszacséce volt a Móricz Zsigmondéban. Itt született az apja, itt töltötte gyermek- és diákkorában a vakációit, innen hozta „házi antropológiáját”, innen a *Gyász*, az *Izony* modelljeit...

Szövegem nem volt — pár nappal korábban szólt csak Illés Jenő a nagy alkalomról —, de nincs is arra a túláradó szívnek ünnepi alkalmakkor szüksége. A jegyzeteimbe kapaszkodva biztonsággal szóltam, nem kellett óvatosan vitorláznom az igenek és nemek között. Teljes meggyőződéssel beszélhettem Róla, akár a hívő az Istenéről, hisz én nem láttam ellentétet tragikumot hordozó és „programot szolgáló” művei között, minden műfajban, regényben, drámában is új korszakot nyitónak tudtam, de legnagyobbak, egész irodalmunkban, talán még a század világirodalmában is egyedülállóan nagynak az esszében láttam. Kritikus, írói eszménynek, példának, akit elérni, megközelíteni se lehet már soha. Engem nem zavartak a tévesnek nyilvánított eszméi sem. „Harmadik oldalát” — függetlenül az egyes megfogalmazások értelmezési lehetőségeitől, „áthallhatóságától” — nem harmadik utas, hanem népi úton járó Harmadik Magyarországgént értelmeztem, ahogy Németh László első álmaiban, mikor a félféudális, konzervatív világtól, s annak liberális-kapitalista ellenzékétől egyként elfordulva, a többség érdekét vállalva, a népből akarta előhívni, fölnevelni a jövődő Magyarországot. Nekem ebben a tekintetben a nagy elődök folytatóját jelentette, Ady, Móricz, Bartók, Kodály gondolatainak továbbvivőjét, mindazok örökösét, akiknek álmaiban föltűnt egy művelt, népi Magyarország lehetősége. Úgy tudtam, neki mindenki adósa, aki ma magyarul ír; jelentősége Adyéhoz mérhető. Templomépítő, templomtetőző. Jegyzeteim szerint a következő gondolatokkal fejeztem be köszöntését: „Menet közben tévedhet az ember. Túlmeget rajta az

idő is. De hogy tévedett-e, a történelem fogja megmondani. S az is lehet, hogy ő — Németh László — lépett az idő elé.”

Csak azért írtam ide ezeket a töredékes részleteket, hogy Németh László reagálását jobban érthessük. A köszöntő után műveit tolmácsolták a színészek, majd a dolgok kikerülhetetlensége folytán ő kapaszkodott föl az emelvényre. Ugyanazzal az időtlenbe néző szemmel fordult az ünneplőkhöz, amellyel a köszöntőt, s a műsort hallgatta. Látszott, jólesett neki az ünneplés — műsor közben volt, mikor a könnyeivel is küzdött —, de belső gondolatait, az általa igaznak érzett felismeréseket még az ünnepi hangulat kedvéért sem volt hajlandó elhallgatni. Volt a zsebében egy előre megfogalmazott szöveg, az elképzelt találkozáásra, de előbb reagált a megvalósult estre. Révedezően, kezét maga előtt összekulcsolva igazította a köszöntő hangsúlyait. „Az ember, az író jutalma — szó szerint igyekeztem lejegyezni az első mondatait — eszméi győzedelme lehet. S én azt nem értem meg” — mondta, mármár az elvégezettség érzésével. Az ünnepi hangulatban én győzelmesnek, csúcsokra érkezőnek igyekeztem felmutatni az életét, az ő mérlege azonban más volt. Nem, ő nem győzött; az győz, akinek az eszméi győzedelmeskednek. Nem a könyvei példányszámával, nem drámáinak a sikerével, nem a külföldi fordításokkal, nem a díjakkal mérte a sikert — ezeket romló, külsőséges dolgoknak tekintette —, hanem azzal, hogy nagy célját, a magyar tudat újraszövését, mennyire sikerült megvalósítani. S ezzel a mértékkel most sem mondhatott mást, mint amit esztendővel korábban már egyik naplójegyzetében — az *Utolsó széttétekintésben* olvasható — már megfogalmazott: „...távolabb állok a kitűzött céltól, mint húsz éve. Akkor derengett legalább a sötét test fölött az öntudatnak új, halvány fénye, még tíz éve is voltak halvány sejtek a társadalomban, melyekre mint ennek az öntudatnak a hordozóira néztem. Ma azonban egy tízmilliónyi magyarul beszélő, a régini műveltebb népben ilyen igény nincs többé, vagy teljesen elveszőben. Az, hogy olvasnak, megnéznek, nem jelent semmit sem, amit olvasnak, műveim melléktermékei.”

Ezt a keserű gondolatot természetesen nem fejtegette részletesen, csak jelezte az igazság kedvéért. További szavai inkább derűsre hajlottak: egyik zavarból a másikba esett a szilisi hétvég kapcsán, az évforduló kapcsán. Mikor jött, arra gondolt: munkórát rabol el a téesztől. Itt váratlanul, messziről érkező barátokat talált, akik még több órát vesztek. Hallotta magát szembedicsérni, mint még életében sem, soha; hallotta régi novelláját, amelyért most ő pirul. Egy kicsit a rokonok előtt is igazolta magát: a nagymama nem olyan volt, mint a novellában írta; a modellt az író elrajzolja. A huszonnégy unokatestvér majd mind regénybe került, de tévedés volna azt hinni, hogy amit ő írt, azok mind úgy történtek. Az életnek a szilisi darabját ismerte, innen kellett a színeket, alakokat vennie, hogy művei életszerűek legyenek. Elismeréssel szólt művei közvetítőiről: ezek a színészek azok — Kállai Ferenc, Törőcsik Mari, Spányik Éva, Bitskey Károly —, akik az utolsó években a magyar drámaért az első sorokban küzdöttek. Küzdöttek, hogy a magyar színpad valóban magyar és európai legyen. Hogy műsor lesz, nem tudta. Legfeljebb helybeli népitánrcra gondolt s pohárköszöntőre. Az elképzelt pohárköszöntőre írt is választ, előre — beteg ember, fáradt már estére —, hogy majd papírról fölolvassa. Most közgazdasági dolgokról is szó lesz, s látja, hogy Erdei Ferenc is itt van. Erdei pedig az ő közgazdasági elméleteit — mondta mosolygós iróniával — szigorúban ítélheti meg, mint a regényeit. Nézzé most el tévedéseit, az ünnep jegyében. Adjon egy kis amnesztiát. — „Én már kaptam tőled” — szólt közbe nevetve Erdei Ferenc.

A hangulat most már csakugyan fölszabadultan derűs volt; Németh László kezdte a felolvasását. Úgy olvasta a szövegét, mint pap az imádságot.

Szó szerint megjelent, amit elmondott, *A Mezőföld Tsz-ben* című írásában. Nem az ilyen alkalmakkor szinte kötelező lírai emlékezések közé tartozik. Az emlékeket, a régi Szilasbalhás dolgait csak megpendíti — azok előszámlálását az irodalomtörténet bűváraira hagyva —, a jelen Mezőszilasának életével foglalkozik, Magyarország jövődjébe hallgatózva. Régi kedves eszméjét fejtegette új formában: az iparosodás korát a mezőgazdaság új korának kell fölváltani. Szilas biztató példa: a csizmás,

'bakancsos és mezítlábas téészből alakult közösség jövőt ígér; országosan is követhető példát. Igazolja, hogy bár a magyar parasztság a téészeket nem kívánta — a formát a kor, a világ adta —, de ki tudja az erejéit bontakoztatni benne. Köszönte Szilasnak a reményt, amelyet az utóbbi esztendőök csalódottsága után újra élesztett benne, „hogy példájával új tápot, formát adott ennek a kétségbeesetten keresgélő, s úgy látszik, csak az étellel kioltható reménykedésnek”.

Tisztább szívvel már nem lehetett embert tapsolni, mint a felolvasása után félszeg-szerénységgel meghajló Németh Lászlót. Nagy pillanat volt; pünkösdi hangulatú. Szerettem volna vállamra venni — ahogy akkoriban jókedvemben mindjárt a vállamra emeltem gyermeket, lányt, még férficimborákat is —, s meglöbögatni, mint egy zászlót, az ünneplők feje fölött. De hát a nagy pillanat elmúlt, s nem is illet volna Németh Lászlóhoz. A szellem roppant óriása tétován botorkált le az emelvényről, s elvegyült az ünneplők között. Vacsora alatt is asztaltól asztalhoz vándorolt, rokonokkal, falubeliekkel, ismerősökkel, barátokkal, művészekkel váltva szót, olyan természetesen, mintha ő is csak egy lenne a sokadalomban. A leghalkabb. A legszelídebb.

Tizenegy óra körül hagyta ott az egyre vidámodó gyülekezetet. Nyugodtan szál-lásán se pihenhetett: akik maradtunk, énekeltünk, míg csak hajnalra nem kukorékoltak a kakasok. Mondta is később: nehezen tudott elaludni; de inkább jókedvvel, mint neheztelön. Valami kicsi reményt még a felszűrődő dallamok is táplálhattak benne: Kodály Zoltán törekvése mégsem volt talán egészen eredménytelen. Itt nem „torz slágerek buktak elő az eltorzult torkokból”, mint nemegyszer még a sajkódi tábortűzeknél is, hanem igazi népdalok. Hihette, nemcsak világot járó énekkaraink vannak; a nemzet „egybeénekeltetése” talán még mindig lehetséges.

S szövődött már ott — megírta a *Díjak és ünneplésekben* — az este utáni zsbibadt fáradságban a tudata —: Szilason valami kivételesen szép történet, hasonlatos a húsz évvel korábbi vásárhelyi ünnepléséhez, amit a *Horváthné meghal* megjelenésének a huszadik évfordulóján, a Kristó Patika feletti kis lakásban rendeztek a vásárhelyi barátai; azt az ünnepet beleírta az *Égető Eszterbe* is. Bármennyire nem helyeselte a díjakat és a hivatalos ünnepléseket, az ünneplés ilyen formáját, „amelyben egy-két tucat ember a kárpótlás szándékával fog össze, a kárpótlásával, amelyre képtelen, de amelyet jelezni kíván” — örülni tudott. Úgy látta, Szilason is „egy bokor ember” az isteni gondoskodás pótlásának a szándékával hajolt egy oidipuszi ember fölé, hogy az örömet kapjon a fáradságáért.”

A vásárhelyi ünneplés költészetté színeződött emlékezetében — így került az *Égető Eszterbe* —, a második ünneplést, újabb regényre már nem is gondolva, sietett írásba örökíteni, „amíg költészetté nem változtatja a hála”. De mire leírta, igazában már mézzé is édesült benne az emlék. Azt maga is megjegyezte, hogy „a nemzeti megemlékezésnek nem éppen a legjobb helye volt egy téesz-este”, de boldogan sorolta, ki mindenki volt ott: rokonok, barátok, írók, színészek, közéleti emberek... A tisztelők azonban azt is észrevehették, hogy eléggé kis körökből voltak az ünneplők, s többen maradtak távol a meghívottak közül is: volt, akinek szájzára lett, másnak a gyereke lett hirtelen beteg. Olyan kánai menyegzőre emlékeztetett ez az este, amelyre a meghívottak közül csak a feltétel nélküli barátok és inkább csak a kicsinyek jöttek: régi iskolatársak, orvosa, kéziratának gépelője, periférián létező emberek. Erdei Ferenc ugyan igazán főember volt, de barátként jött, Simon Pista főszerkesztő, de éppen kifelé állt a Kortárstól a rúdja, az Új Írás szerkesztőségében Váci Mihálynak nemigen volt döntő szava. Ők is mindenekelőtt baráti minőségben jöttek Szilasra, s úgy érkezett a filmrendező Hintsch György s a színész Kállai Ferenc is. A többi nagyok — ha jöttek — inkább a mezőgazdaság területén dolgoztak. Berki Sándor, a szilasi téesz elnöke, akkor a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának is alelnöke volt.

Akik öszejöttek, Németh László igaz tisztelői voltak. Az ünneplés azonban végül is házi ünnep maradt, még sajtóvisszhangja sem volt, legalábbis az országos lapokban. A Magyar Nemzet egyik akkori korifeusa állítólag ki is jelentette: míg ő a lapnál lesz,

Németh László nevét a Magyar Nemzetben elismerően le nem írják. Ilyen volt Németh László helyzete 1965 végén még mindig Magyarországon. Írói munkásságának negyvenedik évfordulóján az ország helyett egy téesz ünnepelte, a nemzet helyett egy eklézsia. Igaz, a következő év elején a TIT-ben, a Kossuth Klubban is megemlékeztek jubileumáról. Ott hivatalosak többen is voltak, de elfelejtették meghívni az elfogadott körökön kívül vélt tisztelőket. Erről a megemlékezésről Németh Lászlónak szava sem igen volt.

A szilasi ünnep nékem mindenképpen felejthetetlen maradt: Németh László bizonyossá váló szeretetét adta. Most már magam is hittem: nem fogja zavarásnak, okvetetlenkedésnek venni, ha keresem. De még keresnem sem kellett, megadta a módját, hogy kérés nélkül is láthassam. December 11-én volt a szilasi ünnepelés, karácsonyra már ott volt Németh László ünnepi ajándéka. Az *Egető Eszter* frissen megjelent ötödik kiadását küldte, „...köszönettel a mezőszilasi önbizalom-injekcióért”. Erre sem várt választ, köszönetet, már csöngött a telefon, Németh Lászlóné beszélt: most már aztán csakugyan menjünk, már régóta vár bennünket Laci bácsi...

Mások díjakon, kitüntetésekben is mérhetik munkásságuk értelmét, s mérik is, magam az általam nagyra becsült emberek jóváhagyó tekintetét érzem a legnagyobb elismerésnek. S minden dolgok között annak örültem talán leginkább, hogy Németh László reám is figyelt. Hogy egy kicsit legalább az ő eklézsiaja tagjának érezhettem én is magam.

Írói pályáját ebben az időben már befejezettnek tekintette Németh László. Az írásról természetesen nem tudott végképp lemondani, írt, ha már nem a képzelt olvasóknak, „fölfelé az elképzelhetetlen Istennek”; így lett ennek a korszakának a napló a központi műfaja. Reménytelen volt, olykor végletesen az — még az is félremlett előtte, hogy műveit meg fogják majd semmisíteni —, de a lehetőség azért továbbra is gazdája maradt, amelyre, mint Odüsszeusz kutyája a gazdája szavára — övé a kép — még a sír szélén is fölütötte a fejét. Amennyire tehetette, próbálta a közösség, a nemzet kohézióját munkálni. Ezért, hogy bármennyire visszavonult is, bármennyire viszolygott is a nyilvános szerepléstől, s bármilyen törődéssel is jártak öreg szervezetére nézve az utak, maradék éveiben egyre többször dobogón találta magát.

Volt neki korábban már egy nagy országjárása: a negyvenes évek legelején Móricz Zsigmond „adjutánsaként” járta az országot. Mindenüvé elment, távoli városokba, népfoiskolákba, diákszervezetekbe, ahol Ady, Móricz és Kodály szellemében összeverődtek valamennyien, hogy ezeket a kisközösségeket — kedvelt szavával: eklézsiaikat — erősítse. Abban a hitben, hogy majd ezek az erősödő s szaporodó közösségek egyre nagyobb köröket fognak meghódítani a szociálisabb és emberibb magyarságnak. A munka nem volt könnyű: a kis eklézsiaik tagjai csak diákok, segédtanárok és káplánok voltak; az igazgatók, a nagypapok, a polgármesterek megmosolyogták őket, vagy lefricskázhatták „játékaikat”, ha megsokallták. De mégis eredménnyel bízott. Ezekből a közösségekből remélte fölnőni azt a nemzedéket, amelynek az emberei a valóságban realizálják majd az irodalomban megálmodott Magyarországot. Ennek a nemzedéknek a sorsát érezte a háború utáni irodalom legnagyobb témájának; maga is regényt tervezett sorsukról, *Aranykor* címmel.

A regény megírására már nem volt ideje, de az „eklézsialátogatásokat”, bár évei elszállóan voltak, mégis újra kezdte. Ha olyan helyre hívták, ahol barátokat ismert, ahol jó utat kereső közösségeket, iskolákat, művelődési intézményeket vélt, ahol a „maradék húséget” szítani lehetett, ha egy kis vonakodással is, de mégis megjelent. Ment, hogy segíthessen, s ment, hogy egy-egy város, egy-egy közösség körülvevő szeretetét közvetlenül is érezhesse. Ezért látogatta meg a debreceni tanárokat, a pápai öregdiákokat, állt katedrára Ráckeven és Miskolcon, beszélt közönség előtt Esztergomban, Tatán, Veszprémben, Kecskeméten; még a szomszédos országok magyar közösségeit is fölkereste. Járt Csehszlovákiában, Romániában s Jugoszláviában is.

Alkonyati eklézsiatogatásai természetesen nem a rend ellenében történtek, mint a negyvenes évek elején, de változatlanul „közösségragasztó” szándékkal, a magyar irodalom, a magyar nép szolgálatának igényével. Az ízlés, a gondolkodás helyes irányba mozdításának a vágyával.

Néhány ilyen útjára én is elkísérhettem. Esztergomban, a Dobó Gimnáziumban, s Dorogon a Városi Könyvtárban 1970 őszén jártunk. Voltaképpen egyik helyhelyes volt Németh Lászlónak személyes kötődése, se Esztergomban, sem Dorogon nem volt ekléziás hagyomány. De akkoriban volt egy ígéretes mozgás a közösség- és ízlésnevelés szempontjából: a rendhagyó irodalomórák. A kedves Fodor Márta — akkor a Művelt Nép Könyvterjesztő munkatársa — évente talán kétszáz-kétszázötven rendhagyó irodalomórát is szervezett. Amennyire lehetett, csakis jó írakkal, Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Váci Mihályt, Csoóri Sándort, Sánta Ferencet, Garai Gábort hívhatta legtöbbször az akkori fiatalok közé, s igyekezett megnyerni, legalább egy-egy alkalomra az idősebbeket is, így Szabó Pált, Veres Pétert, Lengyel Józsefet, Illés Endrét, Darvas Józsefet, Örkény Istvánt, Benjámin Lászlót, Csanádi Imrét, s magát Németh Lászlót is.

Németh László vállalta is a rendhagyó feladatot, pedig hát nemigen lehetett az ő szívének különösebben kedves. A katedrán, az iskolai órákon másokról beszélt; annak lett a mása, ügyvédje, tolmácsa, akiről az órát tartotta; magára nem is gondolva a másik író kívánta megszerettetni tanári alázattal —, most magáról kellett beszélnie, magát magyaráznia, a lehető legvegyesebb közösség előtt. Mert Komáromból, Bicskéről, s Tatabányáról is jöttek mindkét helyre, a diákok mellett öreg tanárok s fiatal bányászok is szorongtak az iskolai padokban meg a könyvtári székeken. Még a Szatmárból Esztergomba vándorolt Szállási László is bejött a juhái mellől.

Olyan izgalommal készült Németh László ezekre a rendhagyó órákra, mint a legszorgalmasabb tanárjelölt a bemutató tanításra. A legfontosabbról, „megmentett” gondolatairól beszélt; olyan gonddal fogalmazta előszóban a közölnivalóit, a kisdiákok előtt is, mint pár esztendővel korábban pályája áttekintését, a *Negyven évet* írta Gabriel Marcellnak. Saját munkásságának is ő volt a legjobb irodalomtörténésze.

Fotósok, s lelkesedő újságírók is voltak jelen mindkét helyen, a megyei laptól. A fotók azonban nem sikerültek, az újságíró vagy nem írta meg, vagy valamiért nem hozták a tudósítását. A Németh László által annyira becsült tanárok azonban jegyezték az előadást. Talán közzé is teszik majd valahol.

Esztergomban és Dorogon csak egyszerű rendhagyó magyaróra volt, Újvidéken azonban Németh László szerzői estjét is megrendezték a rádió Magyar Stúdiójában. Méghozzá fényes nevek részvételével: Berek Kati, Szemes Mari, Agárdi Gábor, Besenyei Ferenc, Kállai Ferenc és a vajdasági Fejes György közvetítette Németh László műveit, s a régi barát, a zombori Herceg János beszélgetett a szerzővel. Telt ház, zűfölt nézőtér előtt.

Ha valahol külföldön, hát itt igazán otthonosan érezhette magát; a tejttestvériség hirdetőjeként és a kisebbségi gondok ébresztőjeként egyaránt. Úgy is fogadták, ahogy a legnagyobbaknak és a legigazabbaknak kijár, akinek az eszméi a történelemben is termékenyítettek. Itt oldották meg a Duna-medencében leginkább a nemzetiségi kérdést, itt hoztak létre először Hungarológiai Intézetet, s írtak róla többször is, igaz méltánylással. A vonatról leszálló Németh Lászlót már a Magyar Szó kolumnás cikkével fogadták.

Nem volt egészen váratlan ez a fogadtatás: már a két háború között is többször a kisebbség írói értették meg jobban Németh Lászlót. Tudták, érezték, hogy nemcsak kész segíteni a tűzgyújtásban — ahol nemcsak erdő, de még fa sincs —, nemcsak írásokat adott a kisebbségi folyóiratoknak, de gondolatai is összecsengenek a kisebbségek útkereső íróinak, Makkai Sándornak, Győry Dezsőnek, Kacsó Sándornak, Fábrý Zoltánnak, Szenteleky Kornélnak az elképzeléseivel: az elsők között fogalmazta, hogy a kisebbségi helyzetből sorsot kell csinálni; „a tengésből küldetést”.

Ezért is iparkodtak annyian közel kerülni hozzá; folyosón, utcán, lépcsőfordulón is követték. Nem vette tehernek a beszélgetést, később még Szabadkára is el-

ment, egyik darabja bemutatójára. Egy még későbbi róla szóló előadáson — a városház dísztermében — még az ajtóknál is fűrtösen álltak; értelmiségiek, diákok, írók, munkások; Magyarkanizsáról és Újvidékről is jöttek. Sajnos, akkor már csak az emlékéit idézhettük.

Külföldön, barátoknál járva sok ember hajlamos mértéktelenül élni a vendégszeretettel. Németh László nem fogadott el semmit, amiről úgy vélte, vendéglátóinak akár a legkisebb mértékben is terhes lehet. Ő mindig, mindenkinek adott mindent — pénzt a kollégiumoknak, Kossuth-díját a könyvtárnak, lakását, kenyerét is többször megosztotta barátokkal, sőt ismerősökkel is —, de maga még az elfogadott ebéd tekintetében is mértéket tartott. Hiába hívták kedves vajdasági barátai a legelegánsabbnak ismert vendéglőbe; szolid, jellegzetes újvidéki vendéglátó helyhez ragaszkodott. Ott is csak módjával engedett rendelni magának. Zabolázta külföldön is a fogyasztását; tartotta az otthon magára szabott törvényt: szegény nép fia úgy éljen, ahogy illő „a közös emberi s magyar szegénységben”.

Egyik utolsó itthoni eklázsiatogatóján, ha lehet, a szerénységből talán még nagyobb leckét adott. Vácott rendeztek Veres Péter-emlékestet; az elsőt az országban. Régi eklázsiatag volt a rendezője, Petővári Gyula, technikus ember, akit a Veres Péterrel való találkozás tett olvasóvá, még ifjúsága kezdetén. Munkahelyén, a Híradástechnikai Anyagok Gyárában ő vezette a könyvtárat, hívta meg Nagy Lászlót, Juhász Ferencet, Féja Gézát, s rendezett Tamási Áron-, Szabó Pál-, Sarkadi-, Darvas- s Erdei Ferenc-esteket; az élő irodalom legjobbjait kérte dobogóra s az eltávozott nagyok emlékéit őrizte; megelőzve sokszor az irodalmi intézményeket.

A Veres Péter-estet különösen emlékezetesnek szánta: meghívta Veres Péter özvegyét, fiait, lányait, a harmincnál is több tagú nagy családot, meghívta Balmazújváros, a szülőfalu vezető embereit, Veres Péter egykori titkáriját, Fábrián Zoltánt, régi kiadóját, az Amerikából épp akkor hazalátogató Püski Sándort. S meghívta Veres Péter nagy barátait, Németh Lászlót és Darvas Józsefet. Alkalmat akart teremteni, ha még másutt nem volt, Vácott, hogy Veres Péterre a legilletékesebbek idejében emlékezhessenek.

Petővári Gyula gondos szervező volt, mindenkiért mindig kocsit küldött; a válalat igazgatója ilyenkor a saját kocsiját is átengedte a vendégek szállítására. Éltünk is valamennyien ezzel a lehetőséggel — kivéve Németh Lászlót. Nem kér ő kocsit, mondotta ismételtlen; van neki alkalmatossága. Arra gondoltunk, talán valamelyik kocsitulajdonos barátjával jön, esetleg a felesége vezeti az autót, mint Sajkódon is annyiszor. De nem; Németh László a délutáni személyvonattal jött — amelynek a menetideje most sem rövidebb, mint Petőfi idejében volt. Ráér, gondolta; nem veszi igénybe fölöslegesen senki szívességét. Döcögött a harmadik osztályon, mint fiatal éveiben is annyiszor, nézte a fővárosból kirajzó utasokat, a kis állomások le- és felszálló embereit; a szívének oly kedves Duna-partot, a növényi lehelettel ugyancsak „átlengett” világot. Ezen a vonalon, Gödön volt valamikor sok munkás nyara, itt írta, babiloni füzek alatt, szinte rendre nagy műveit, az *Emberi színjátékot*, a *Bűnt*, a *Gyászt*, az *Utolsó kísérlet* hat kötetét és a Tanú legtöbb számát, itt szövődött benne a kert képzete, s fogalmazódott a *Cseresznyés álma*. S innen nézett be egyszer Vádra, hogy az *Alsóvárosi búcsú* kisvárosi színterét, hangulatát érzékletesebben megrajzolhassa.

A vonaton kezdett emlékezését volt ideje a városban is folytatni. Kettőkor indult, három körül érkezett, és az est csak hétkor kezdődött. De azért nem ment a szervezőhöz, nem akart korán érkezőként alkalmatlanokdni; magányosan járta a szemerkélő, hűvös őszi esőben a váci utcákat. S pontosan háromnegyed hétkor, az előadás kezdete előtt negyed órával kopogtatott a könyvtár ajtaján.

A Veres Péter-esten való részvételt különösen fontosnak érezte Németh László. Kezdetől figyelemmel kísérte az útját, a faluszélről származó írók közül őt tartotta a leghatározottabb egyéniségnek; őt tartotta a magyar élniakarás legfőbb szimbólumának is. Már a negyvenes évek elején, a *Falusi krónika* megjelenésekor (1943) úgy érezte, hogy a parasztságot, amelyből elindult, a munkásságot, amelynek eszmevilá-

gában íróvá tudatosult és az értelmiséget, amely benne jelképet látott, senki sem köthetné össze nagyobb sikerrel. Regényt várt tőle már akkor, s a három nagy társadalmi réteg, illetve osztály összeforrását körülötte; örömmel fogadta volna vezérének is. Később, a felszabadulás után is úgy látta: Veres Péter pályája „summázója és példája ezrekének”. Bárhogy kicsinyelték is sokan, ő mindig a legnagyobbak között tartotta számon. Gondolkodó, „egyfömb” embernek, aki sohasem vesztette el lába alól a talajt, s magatartásában a gerincet. Szomorúan látta, miként iparkodtak belőle egy időben többen is „valami mindenbe belekotyogó göregábori alakot csinálni”. Ezért is szólt róla minden lehetséges alkalommal. Hetvenedik születésnapján is megilletődéssel, teljes zászlóhajtással köszöntötte Veres Pétert. „Amikor — mondta — lassan mind elhalunk, kibetegszünk, emberkerülőkké válunk, ő majd mindnyájunk bátyja, rendületlenül tartja szocialista orszagunk felett kilátóhelyét: a mindent szemmel tartás kusztoszi köteleességtudatát, s amennyire a körülmények engedik, a közbeszólás jogát.”

Koporsóját megrendülten kísérte; árva szót sem igen ejtett, míg a sírba le nem eresztették. Már nem írt, már nyilvánosság elé nem lépett, de mégis szükségét érezte, hogy a fájdalom veszteségnek hangot adjon. Úgy vélte, Veres Péter halálával az ő nemzedékük — ha még dolgozik is egy-egy szívós tagja — kimúlt az irodalomból. Az ő munkájukat a fiatalabbaknak, Nagy László, Juhász Ferenc, Sánta Ferenc nemzedékének kell folytatni. Ez a szöveg volt az utolsó, ami Németh Lászlótól megjelent.

Íróársai közül szóban is Veres Péterről beszélt utoljára. Ezen a Veres Péter-esten. Szavait legalább ötszáz ember hallgatta, de magnó egy szál sem volt. Se gyorsíró. Egy régi, gyepsori tisztelője — Kis András hadtörténész —, s a magam töredékes jegyzetei szerint próbálom felidézni gondolatmenetét.

Nem készült szólásra. Kérésünket, hogy beszéljen, a szünetben próbálta gyöngéden elhárítani. „Elmondtad te — szólt mosolyogva —, amit én mondtam volna.” Mikor mégis szólásra emelkedett, azzal kezdte: ha tudja, hogy beszélnie kell, talán most itt sem volna. Fáradtan ugyan, de szépen, formásan beszélt: azt hitte, Veres Péter lesz nemzedékükben az utolsó, aki megszűnik a magyarság gondjaival foglalkozni. Tamási, Kodolányi, Sinka már korábban elment; Veres Péter halálával megszűnt a nemzedék. Veres Péter volt, aki állandóan járta az országot, szemmel tartott mindent, leveleivel mindenre reagált; fenntartotta a nemzedéktudatot. „Helyettem is megírta sokszor — mondta —, amit fontosnak tartottam.” A maga régi írásaira emlékeztetett: ő már 1943 körül megírta: ha van magyar, akinek a vezérséget adná, Veres Péter az. Etikus, magyar; minden tekintetben nagy tehetség. Azóta sok esztendő eltelt, sok-sok változással, Veres Péterrel is sok minden történt, de mégis vezéralakja maradt a magyarságnak. Olyanformán, mint Móricz Zsigmond volt. Számadóként. Veres Péter is úgy ment egyik helyről a másikra, s írta egyik levelét a másik után. Elhagyatottan voltak vezérek. Akik tudták, mit akarnak: rájuk találtak. Az új nemzedéknek nem tudja, lesz-e ilyen vezéralakja; kívánná, hogy ők is kitermeljenek egy ilyen magasságot.

Töredékesen megjegyzett szavaiból is nyilvánvaló: kiket látott ő mindvégig a magasban, s milyen eszmények felé szeretett volna még estéjén is ösztönözni: akik halálukig makacs életakarattal keresték népük jövőbe vezető útját. Mikor róluk szólt, magáról is beszélt.

Az est után, a hagyományhoz híven, beszélgetés, éneklés volt a könyvtár szobájában. Németh László is ott volt, leginkább Juliska névvel, Veres Péter özvegyével beszélgetett. Amennyire lehetett, az ő korában s egészségi állapota mellett, még jól is érezte magát; a fotók tanuskodása szerint volt pillanat, mikor mosolygott is.

1970 után már nem lehettem vele nyilvános közösségekben; 1971 januárjától fokozódó betegsége már nemigen engedte meg az eklézsiálatogatásokat sem. Lakásán, s kórházi szobájában még többször láthattam, hatalmas emberségét tapasztalhattam még halálra készülődésében is. Ezeknek az időknek a történetét — sőt már a meg-

előző éveket is — csak a szeretet és szolgálat teljességében mindvégig megmaradó feleség ismerheti, s írhatja meg igazán.

„Egy költő életműve — fogalmazta Németh László Ady halálának negyedszázados évfordulóján — azzal, hogy itthagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Ady viszonylag már elég nagymértékben beépült a nemzet tudatába, de vajon szorgalmazzuk-e eléggé, hogy a Németh László-művek is a nemzet élő szívét táplálják friss ösztönzésekkel? Vagy holt szputnyikokként keringeni hagyjuk — Németh Lászlóé a kép — a nemzet kihűlt szíve körül? Művei — egy kötet kivételével — már rendre megjelentek, sorozatban — szép lila kötésben ott sorakoznak az igényes olvasók polcain —, de gondolatainak, művészetének közkinccsé tétele, a gondolkodásba való beépítése csak lassan halad. Adyhoz, halála után, hozzáadysodtak a kortársak is, mint Babits Mihály mondta, s tapasztalhatjuk mi is, hogy az utóbbi két évtizedben a magyar gondolkodás is észrevehetően Németh László-sodott; régi érdemes ellenfelei és vitatársai is — Erdei Ferenc, Darvas József, Fábry Zoltán, Jordáky Lajos, Gáll Ernő — sok igazságát elismerték. De az előítéletek is élnek sokakban vele szemben, s nemigen csökken azoknak a száma, akiknek még mindig inkább csak név Németh László; nemcsak a tanulmányíró, a szépíró is. Pedig aligha vitatható, hogy öröksége hasonlatosan emberségnövesztő, mint az Adyé, hogy még utópiáiban is munkál az akaratmozgósító erő. Életműve ma is időszerű; születésének nyolcvanadik esztendejében.

T. BÍRÓ ZOLTÁN

A minőség prófécijája

Mit gondolhatunk mi, mai negyven év körüliek arról a Németh Lászlóról, aki mintegy negyven évvel ezelőtt — felnőttkora miénkkel azonos szakaszában — a minőség társadalmát jövendőli itt, Magyarországon, ahol a történelem már közel száz esztendeje nem építő, hanem romboló kedvét tölti, s olyan tájon, amelyről maga is azt írja: „Maláriás vidéken nem lehet büntetlenül élni: ha nem kapom meg a maláriát, megbetegszem a kinintől.”? Nagy józanságunkban talán mosolyoghatnánk is rajta s minden prófeciákra hajlamos elődön, ha Ady már meg nem láttatta volna velünk a magyar Muszáj Herkules törvényszerűségét, a gyakorlati cselekvés lehetetlensége folytán születő vétók és prófeciák mégiscsak az életből, az életünkből fakadó igazságát. Ha máshonnan nem, a történelemből és az irodalomból meg kellett tanulnunk különbséget tenni a délibábok életidegen, tétován kóválygó hőse és a tengerszint alá szorított közösségek életéből feltörő életkényyszeres hősök, a lét teljességének igényét a pillanat realitásai ellenére hirdető Muszáj Herkulesek között. A távlatteremtés természetes közösségi igénye vívta itt mindig a maga harcát az életre süket álmodozással és a pillanat álomtalan bénultságával egyszerre. Németh László Ady szellemi pátriájából érkezett, vállalni egy hagyományos magyar írói-értelmiségi szerepet: legalább a szellem erejét mozgósítani és a felismeréseket szétkiáltani ott, ahol a közvetlen cselekvésre mozgósítani már nem lehet, mert a történelem szorította le nemcsak a mozdulni akaró végtagokat, de a sziveket is. Németh László nem lett, nem lehetett — ahogyan akarta — a szellemi